

УДК 743(477.411)НАОМА:378.6.091.3:743
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2025.01.145>

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ПОНЯТТЯ «ПЛАСТИЧНА АНАТОМІЯ»: ЙОГО СУТЬ ТА АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО І ПРАКТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРИЧНІЙ ГЕНЕЗИ

Анастасія МЕЛЬНИЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9930-1652>

викладачка пластичної анатомії, старша викладачка кафедри
цифрового візуального мистецтва, Національна академія
образотворчого мистецтва і архітектури,
Вознесенький узвіз, 20, 04053, Київ, Україна,
e-mail: a.melnychuk@naoma.edu

Дослідження присвячене визначенню термінології та розв'язку поняття «пластична анатомія», що є надзвичайно важливим у контексті сучасної науки і мистецтва. Метою дослідження є вивчення еволюції термінологічного поля концепту «пластична анатомія», а також аналіз історії розвитку пластичної анатомії як науки та мистецької дисципліни. Особливу увагу приділено дослідженню методів, що використовуються у дослідженні, і їх взаємозв'язку з етапами розвитку цивілізацій та культур: історіографічний і джерелознавчий аналізи, а також методи мистецтвознавства (формальний, стилістичний), що дозволяють досліджувати еволюцію пластичної анатомії через призму мистецьких творів різних епох. Результати дослідження мають форму аналізу наступних процесів: 1) вивчення історії анатомії (відповідно до історичних періодів розвитку людства та специфіки її генези і розвитку в різних цивілізаціях); 2) вивчення історії пластичної анатомії (відповідно до генези і розвитку як анатомії, так і історико-культурних періодів, у межах яких розвивалася пластична анатомія як мистецтво (стародавній світ, доба Середньовіччя, доба Просвітництва, доба Модерну і Постмодерну, цифрової епохи); 3) вивчення історії генези та розвитку термінологічного поля терміна «пластична анатомія». Цей аналіз базується на вивченні праць видатних вчених, творів мистецтва, які створені митцями різних діб і культур, таких, що відносяться до сфери пластичної анатомії.

Ключові слова: анатомія, пластична анатомія, екорше, образотворче мистецтво, тіло, анатомічний рисунок, художня освіта.

Anastasia MELNYCHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9930-1652>

Teacher of Plastic Anatomy,

Senior Teacher of the Department of Digital Visual Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture,

20, Voznesensky Uzviz, 04053, Kyiv, Ukraine,

e-mail: a.melnychuk@naoma.edu

THE TERMINOLOGICAL FIELD OF THE CONCEPT «PLASTIC ANATOMY»: ITS ESSENCE AND ASPECTS OF THEORETICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE IN HISTORICAL GENESIS

The study is devoted to the definition of terminology and development of the concept of «plastic anatomy», which is extremely important in the context of modern science and art. Taking into account historical and cultural aspects, as well as changes in the scientific and artistic environment, allows us to rethink the role of plastic anatomy in the context of the development of medicine, art and education, which is what the relevance of our research focuses on. In particular, the preservation of traditional methods and materials, such as mannequins, in combination with new technologies and methods of studying anatomy, is important for the formation of the modern educational process in Ukraine. The purpose of the study is to study the evolution of the terminological field of the concept of «plastic anatomy», as well as to analyze the history of the development of plastic anatomy as a science and artistic discipline. Particular attention is paid to the study of the methods used in this study and their relationship with the stages of development of civilizations and cultures: historiographical and source analysis, as well as methods of art history (formal, stylistic), which allow us to study the evolution of plastic anatomy through the prism of works of art from different eras; this method is especially suitable for the analysis of works of art from the Renaissance period. This category of styles also includes: realism, naturalism: they are presented in all arts, especially in painting, sculpture and graphics. The idealistic style in art contributes to the understanding of the ideal of beauty as it is perceived by the mind. This style is inherent in Egyptian art, as well as ancient art — ancient Greek, ancient Roman; as well as works of art of the era of classicism, neoclassicism, etc. The artist adjusts reality in a certain way until he gets an idea of the beautiful. A whole series of methods is inherent in anatomy, which is the scientific basis of the art of plastic anatomy. One such method is plastination, a technique or process used in anatomy to preserve bodies or body parts. Very important for the research is the methodology and practical instructions that relate to the production of ecorches. Also, in the sense of applying traditional techniques, technologies and practical recommendations, it is important to turn to mock-up — this is the art of simulating injuries for the purpose of training emergency response teams and other medical and military personnel.

Keywords: anatomy, plastic anatomy, ecorche, terminology in the field of art, art history and anatomy.

Вступ. *Актуальність дослідження* пропонує розглянути термінологічне поле концепту «пластична анатомія», його змістовної сутності, здійснені аналітично-інтерпретаційні дослідження на цій ниві (на фаховому, науковому і загальноосвітньому рівні тощо), наочно демонструють, що ця царина вимагає подальшого повноцінного системного опрацювання. Ще одним важливим моментом у цьому сенсі є те, що митці останніх поколінь неоднозначно усвідомлюють суть, закладену в поняття «пластична анатомія». Вони часто тлумачать пластичну анатомію як науку, що вивчає форми живого організму, «скульптурність» та зовнішню «рельєфність» тіла. Разом із тим, існують певні проблеми в сенсі системного узагальнення та обґрунтованого теоретизування цього науково-дослідницького комплексу.

Складність трактування цього поняття викликана як довгою історією її розвитку, так і багаторівневими її зв'язками з анатомією, медициною, біомедициною, сучасними підходами у сфері екології людини та антропології. Також велику зацікавленість сучасних дослідників викликають генеза і подальший розвиток цього синтезованого феномену — образотворчого мистецтва та анатомії; процеси викладання цієї науки і дисципліни в різноманітних закладах: мистецьких академіях, школах тощо. Важливою актуальною проблемою в сенсі дослідження цього терміна є різноманітність методологічних і методичних підстав вивчення пластичної анатомії у цих закладах; комплекс трансформацій у цій сфері, що пов'язані з різними підходами у різні історико-культурні періоди у різних країнах. Особливу актуальність у цьому сенсі набули термінологічні положення стосовно вивчення витоків цього терміна, пов'язані з особливостями його лінгвістичного значення; також перекладацький супровід в аспекті перекладу мистецько-анатомічних термінів з іноземних мов на українську. *Теоретико-методологічне підґрунтя* базується на низці загальнотеоретичних принципів: об'єктивності, історико-логічного та всебічності, комплексності й системності. Методи дослідження підкреслюють інтердисциплінарний характер дослідження. В першу чергу, це методи мистецтвознавства: формальний метод. З точки зору нашого дослідження цей метод представляє вивчення мистецтва (пластичної анатомії) на основі аналізу та порівняння форми та стилю; визначення способу виготовлення об'єктів та їхні

суто візуальних чи матеріальних аспектів. Зокрема, у живописі формалізм наголошує на композиційних елементах: колір, лінія, форма, текстура та інші аспекти сприйняття. Ці елементи мають вирішальне візуальне значення для творів пластичної анатомії. Особливо цей метод є придатним для скульптурекорше. Також важливим для пластичної анатомії є стилістичний метод. В його межах для нашого дослідження є вивчення стилю, зокрема, натуралізму; він дозволяє якомога точніше відтворити модель, вибрану з реальності. У роботі автор ставить перед собою *мету* здійснити аналіз понятійного апарату терміна «пластична анатомія», розглянутий у його історичній генезі від храмових цивілізацій до початку ХХІ ст., та висвітлення його аспектів з точки зору його теоретичного і практичного значення через розвиток як анатомії, так і пластичної анатомії.

Аналіз досліджень та публікацій. До ХVІ ст. поняття «пластична анатомія» було означено іншими термінами: «мистецтво анатомії» (з франц. *de'arte dell'anatomie*), «загальна анатомія» (з англ. *general anatomy*), або «функціональна анатомія» (з італ. *anatomia pubblica*, «*funzione anatomia*»). У наступні століття вони зміняться на термін (живописна анатомія) «з італ. *anatomia pittorica*; він протримався до ХІХ століття [1]. Особливий внесок у цю ланку та її теоріологічне забезпечення зробив Йоган Вольфганг фон Гете (1749—1832); він першим увів поняття «пластична анатомія» (з нім. «*plastische Anatomie*»), тлумачивши його як мистецтво живої форми; узагальнив досвід анатомічних муляжів з флорентійського музею «*La Specola*». Уважаємо значними з точки зору розуміння генези та подальшого розвитку пластичної анатомії праці авторства М. Дюваля, Е. Кю'є [2, с. 315], Н. Хопвуда [3], Дж. Вазарі [4], М. Йонкера [5] та інших західноєвропейських науковців, наведених у статті автора.

В українській науковій літературі мало представлені матеріали, які висвітлюють тему пластичної анатомії (окрім практичних посібників з художньої анатомії, якими митці користуються як допоміжною літературою для опанування анатомічних знань стосовно побудови людського тіла). Перший навчальний посібник з пластичної анатомії (українською мовою) був виданий у 1928 р. («Пластична анатомія» авторства Н. Лисенкова). Наступне українське видання побачило світ лише через 37 років; це був під-

ручник авторства Ніни Ган «Курс пластичної анатомії людини». Його публікація стала значною подією. В цілому, в виданнях такого роду було окреслено пластичну анатомію як розділу анатомії. У посібниках із пластичної анатомії в основному надаються практичні основи з опорно-рухового апарату, що їх застосовує художник у процесі зображення мистецького твору (живопис, скульптура, графіка). Має велике значення праця авторства О. Роготченка [6]. Євген Гула [7] уважається знаним фахівцем у цій ланці. У статті авторства Л. Трубікової та В. Свінарєва розглядається виникнення пластичної анатомії та її розвиток від найдавніших часів до наших днів, зокрема, місце та роль викладання цього предмета в НАОМА [8]. Також має результуюче значення стаття авторства Степана Пісьо [9]. С. Пісьо вказує на те, що у ряду праць, виданих останнім часом, привертає увагу «Курс пластичної анатомії людини» (розроблений викладачем Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва (кафедра образотворчого мистецтва та академічних дисциплін) Андрієм Андрейканічем. Цей навчальний посібник розрахований на студентську аудиторію; у ньому є добре підібраний ілюстративний матеріал [10].

Важливо зазначити, що усі західноєвропейські поняття з термінологічного поля концепту «пластична анатомія» були перекладені з іноземних мов на українську та завірені документально філологами іноземних мов [11].

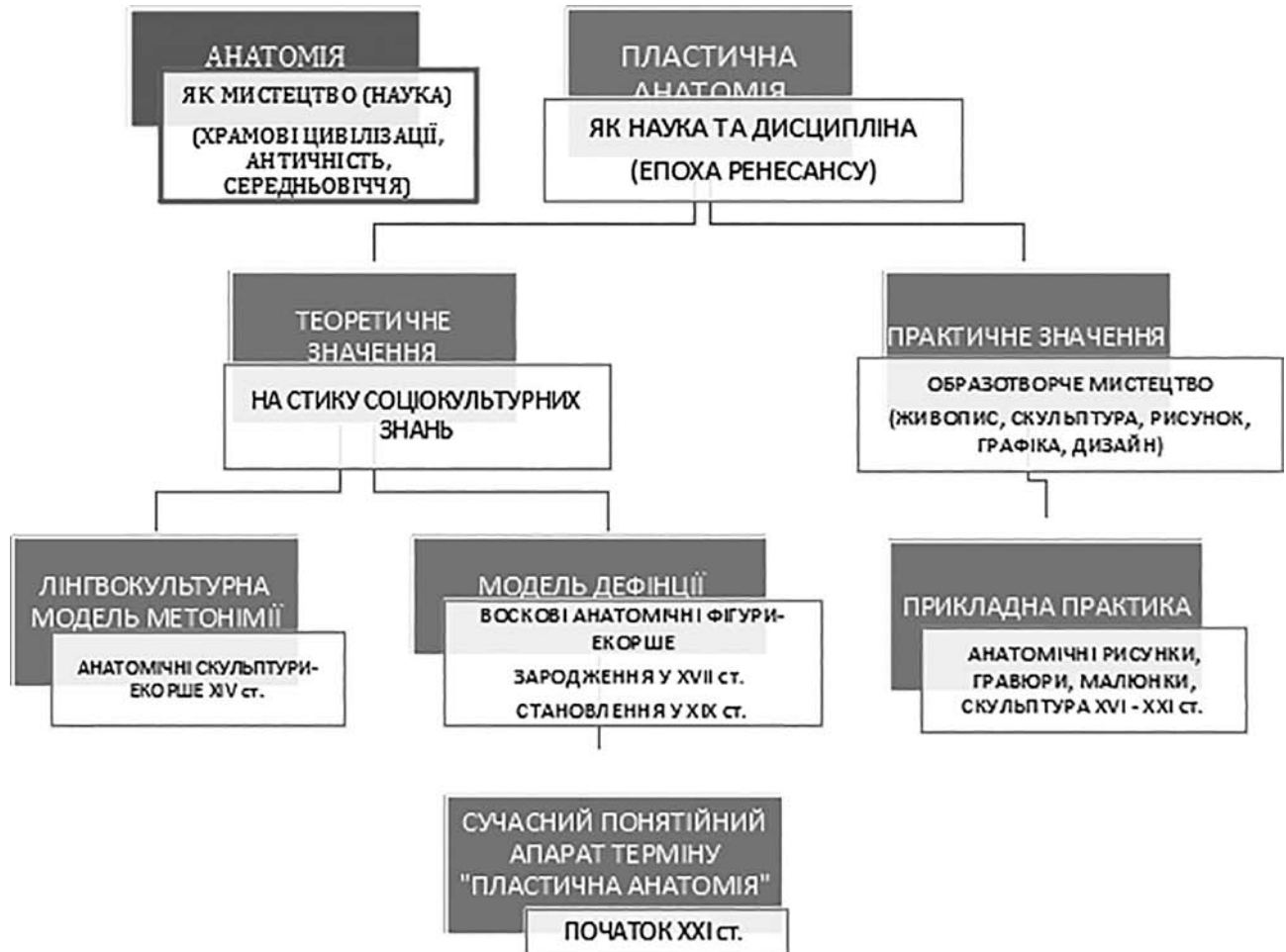
Основна частина. Образотворче мистецтво відіграє ключову роль у формуванні творчої уяви та естетичного відчуття у митця, які пов'язані з пластичною анатомією. У процесі її вивчення художник повинен не лише зображати людське тіло, але й творчо відтворювати його унікальні особливості, розуміти структуру кісток і м'язів, а також передбачати їхню поведінку у статичних і динамічних умовах. Вивчення пластичної анатомії передбачає знання історії цього напрямку, його термінологічного апарату, а також розуміння фізичної будови людського організму, включаючи кістки (остеологія), їхні з'єднання (артрологія) та м'язи (міологія). Особливу увагу слід приділяти міжнародній анатомічній термінології, яка була офіційно затверджена у 1895 році на IX конгресі в Базелі Анатомічним Союзом. Цей список термінів, відомий як Базельська анатомічна номенклатура (Basle Nomina Anatomica), містить переважно

латинські й грецькі терміни. З розвитком морфології анатомічна термінологія неодноразово уточнювалася. У 1955 році на IV Міжнародному конгресі анатомів була затверджена Паризька анатомічна номенклатура (Parisiensia Nomina Anatomica), яка базується на попередній ВНА. Вона включає 4286 запозичених назв і 1354 нові терміни. Ці досягнення стали важливим кроком у стандартизації анатомічної термінології та її застосуванні в науковій і мистецькій практиці.

Людське тіло завжди обіймало важливе місце у творчості художників. Первісні художники зображували людське тіло примітивно. У країнах Стародавнього Сходу (тут були створені давні письмові джерела — китайська книга «Нейцзин» та індійська книга «Аюрведа»; XI—IX ст. до нашої ери), в Античній Греції та Римі, були зроблені перші спроби зобразити людське тіло. Ці знання і досвід, в свою чергу, поклалися на вивчення анатомії людського тіла. Сучасна медицина базується на європейській медичній традиції, що сягає своїм корінням у Стародавню Грецію. Першу роботу, присвячену анатомії, приписують грецькому лікарю і філософу Алкмеону (перша половина V ст. до нашої ери). У Стародавній Греції розтин людських тіл був заборонений з релігійних причин, тому він першим почав анатомувати тварин для вивчення будови їхніх органів для потреб медицини.

У Середньовіччі, через тиск церкви та чернецтва, практика анатомії перебувала в повному занепаді (у цей час медицина була повністю підпорядкована релігії — доторкатися до мертвих, крім ритуальних цілей, не дозволялося; діяльність багатьох вчених і лікарів зводилася до коментування і копіювання праць Аристотеля і Галена: їхні анатомічні досягнення вважалися безпомилковими). Лише в епоху Ренесансу, завдяки космогонічному світогляду, властивому західноєвропейській культурі, та трансформаціям суспільного устрою, спричиненим занепадом феодальної системи і ослабленням впливу релігії, з'являється значний інтерес до анатомічних досліджень на людських трупах. У цей період видатні анатоми-реформатори, зокрема Леонардо да Вінчі, Андреас Везалій і Вільям Гарвей, усвідомили фундаментальне значення знань про будову людського тіла для розвитку медицини. Вони провели детальні дослідження людських трупів, перевіряючи та аналі-

Схема. Структура аспектів теоретичного та практичного значення пластичної анатомії в історичній генезі від храмових цивілізацій до початку ХХІ ст.

Джерело: складено автором на основі аналітичних розробок в рамках дисертаційного дослідження

зуючи анатомічні уявлення стародавніх греків, римлян, арабів і персів. Завдяки цьому вони виправили низку хибних тверджень, які існували в тогочасних фізіологічних уявленнях, та заклали наукові основи для подальшого розвитку анатомії.

В Україні після запровадження християнства та розширення зв'язків з іншими країнами, були створені сприятливі умови для розвитку медицини, зокрема, анатомії. І, хоча церква забороняла робити розтини померлих, монастирі стали центрами переписування та перекладу стародавніх праць і рукописів; найпоширенішими в Київській Русі були книги авторства Гіппократа, Аристотеля, Галена, Авіценни. У відомій «Академії», заснованій Ярославом Мудрим, було багато медичної літератури, в тому числі книги іонно-болгарського перекладу для «фізіолога» і «Шестиднев» (він описує будову тіла та

органів людини); також анатомічні відомості містилися в книгах: «Церква повстала», «Ізборник Святослава», «Руська правда» тощо. Наука і медицина під впливом Відродження набули в Україні більш інтенсивного розвитку в XIV—XV ст. Представники України з XIV ст. навчалися в Ягелонському (Краків), Болонському та інших італійських університетах, Сорбонні (Париж). У середині XVII ст. важливим осередком української науки, освіти і культури, де також викладали медицину, була Острозька академія. Починаючи з 1595 року лікарів готували в Замостській академії. Києво-Могилянська академія випустила видатних дослідників-медиків, які також працювали в галузі анатомії.

Розвиток анатомічних знань став ключовим стимулом для формування пластичної анатомії. Дане дослідження присвячене аналізу генези та еволю-

ції пластичної анатомії, зокрема її термінологічного поля, яке має різні трактування серед науковців. Латинська мова, що історично набула статусу міжнародної у сфері медицини, біології та анатомії, стала лінгвістичною основою для цих дисциплін, зокрема і для пластичної анатомії. В епоху Відродження вона була адаптована для наукових студій, що визначило її подальшу роль у формуванні термінології. У ході дисертаційного дослідження передбачається виявити, що термін «пластична анатомія» має бути розділений на кілька аспектів, які мають як теоретичне, так і практичне значення. Відповідно, дослідження сфокусується на аналізі термінологічного поля цього поняття у контексті його історичної генези та розвитку. Було розроблено структурну модель, що відображає еволюцію поняття «пластична анатомія» від храмових цивілізацій до початку XXI століття (див. схему).

Вважаємо, що це дисертаційне дослідження є першою спробою аналізу термінологічного поля терміна «пластична анатомія». Своєю чергою, цей аналіз виходить із розгляду етапів історико-культурного розвитку суспільства (культура в цілому, образотворче мистецтво, медицина, анатомія, філософія тощо).

Термін «пластична анатомія» є відомим за його суто практичним значенням — особливо, у сфері образотворчого мистецтва (живопис, скульптура, графіка, дизайн, сучасні мультимедіа). При цьому, з метою з'ясування його історико-мистецької платформи, маємо дослідити, яким чином співвідносяться поняття «пластична» та «художня» анатомія. У цьому аспекті ми вважаємо за потрібне звільнитися від етимологічного сенсу цих понять, що він був складений протягом історико-культурних діб, та, з точки зору сучасних суспільних реалій (геополітичних, власне культурних) з'ясувати їхнє архетипне значення.

Суть поняття «мистецтво анатомії». Анатомія як частина медицини

Медицина у своїй пренатальній формі виникла як мистецтво зцілення тисячі років тому у спробі позбавити людей від хвороб та болю. Первісні люди відносили хвороби як до природного так і надприродного явища, і те, що вони не могли пояснити логічно, приписували магії та темним силам. Так, однією з перших хірургічних операцій була краніотомія, яку здійснювали з метою «вилучення нечисті» [12]. Це свідчить про те, що елементарні знання

з анатомії існували досить давно. Історія анатомії тягнеться від найдавніших досліджень жертвоприношень. У цей час анатомічні знання фіксувалися у перших письмових текстах: поемах, епосах тощо (письмові описи людських органів і частин тіла можливо простежити за тисячі років до давньоєгипетських папірусів, коли увага до тіла була необхідною через надзвичайно складну практику поховання). Характерними прикладами є релігійні тексти храмових цивілізацій, особливо Стародавньої Індії та Греції. Давньогрецький поет Гомер зміг описати 157 бойових травм із помітними посиланнями на анатомію [13]. Деякі анатомічні терміни зустрічаються на стінах пірамід в Саккарі, в гробницях Середнього царства [12; 13].

Теоретичні міркування про будову і функції людського тіла розвинулися далеко пізніше, в Стародавній Греції. Давньогрецькі філософи, такі як Алкмеон і Емпедокл і давньогрецькі лікарі, такі як Гіппократ і його школа (в рамках зібрання своїх праць вони намагались поєднати анатомічні структури з функцією тіла, яке воно виконувало; у Корпусі Гіппократа зібрано багато медичних текстів різних авторів, жоден з яких не можна однозначно приписати самому Гіппократу; ці тексти демонструють розуміння будови опорно-рухового апарату [13, с. 523—525]. Незважаючи на релігійні уявлення того часу, вони препарували не лише тварин, а й людські тіла [12; 13]; звертали увагу на причини життя, хвороби та різні функції організму. Античні лікарі Акрон, Павсаній і Філістіон з Локрі також проводили анатомічні дослідження.

У Олександрії, яка вважалась пост класичним центром літератури і освіти еллінізму (за правління царської династії Птолемеїв), розтини трупів був дозволені актами; у цей час провідними лікарями були Герофіл та Еразистрат; вони започаткували «Анатомічну школу Олександрії» [12]. Анатомічні знання в античності досягли своєї вершини завдяки лікарю Галену (216—129 до н. е.), який зробив важливі відкриття завдяки своїй медичній практиці та розтину тварин; при цьому, внаслідок тогочасної заборони на розтини, він обмежувався експериментами; отримані результати помилково переносив на людину (Гален узагальнив багато знань, отриманих його попередниками; продовжив дослідження функцій органів людського тіла; близько 100 з його творів,

присвячених анатомії, збереглися донині; вони складають 22 томи сучасного тексту) [12, с. 47].

Філософ та лікар Аристотель (384—322 до н. е.) був прибічником розтину тварин, уважаючи його частиною своєї програми розуміння причин біологічних форм. У своїх трактатах про будову тварин він започаткував розвиток анатомічних досліджень; вперше застосував слово «анатомія» (з давньогр. *anatomiē* — «розтин»): вона у той час вважалася невід'ємною частиною медицини.

Розвиток вивчення анатомії поступово спирався на концепції, які були започатковані Галеном. Надалі вони були частиною традиційної медичної програми в Середньовіччі [14, с. 91]. У добу Відродження стався перегляд класичних медичних текстів, анатомічні розтини знову стали на часі. Важлива анатомічна робота була виконана лікарем Мондіно де Луцці (1276—1326 р.), якому слідували інші анатомі: Алессандро Акілліні, Антоніо Бенівієні, Беренгаріо да Карпі та Жаком Дюбуа тощо. Кульмінацією середньовічної анатомії стала фундаментальна робота Андреаса Везалія «*De Humani Corporis Fabrica*» (1543). Відтоді розуміння будови та функцій органів тіла є невід'ємною частиною медичної практики та джерелом для наукових досліджень [1, с. 377].

У цьому сенсі важливо розуміти, що тодішня анатомія у подальшому стала платформою розгортання науки, яка поєднує в собі риси, які можливо віднести і до царини мистецтва. Це звичне нам сьогодні слово «мистецтво» протягом століть зазнавало глибоких метаморфоз. Сформоване ще за часів Античності й до сьогодні, воно залишається предметом глибоких суперечок; його визначення відкрито для інтерпретацій, які вирізняються відповідно до певної історичної культури, часу чи суспільства, для яких це значення могло окреслювати людську діяльність певного штибу чи кодексу правил, необхідних для виконання діяльності — культурної та наукової. До другої половини XVIII ст. суспільство ще не усвідомлювало суперечності між художньою творчістю та науковою діяльністю. У добу Просвітництва не існувало чіткого поділу наук на природничі та гуманітарні. В цілому маємо розуміти: поняття «мистецтво» є дуже давнім, воно походить від кореня «аг», що на санскриті означає «йти», «адаптувати», «робити», «виробляти» [15]. Цей корінь ми знаходимо майже неушкодженим у латинському слові «*ars*». Також

побуває давньогрецьке слово «*techne*» (з давньогрецьк. *Τέχνη*), що означає ремесло або майстерність. Відмінності між поняттями «*ars*» та «*techne*» немає, оскільки римляни переклали слово «*techne*» словом «*ars*» [16, с. 282]. Обидва варіанти мали однакове значення «мистецтво», що позначало майстерність, уміння майстерного виробництва будь-чого в усіх галузях людської діяльності. Таким чином, поняття «*мистецтво медицини*» і «*мистецтво анатомії*» [17] залишалися сталими протягом наступних епох Середньовіччя та Ренесансу.

Значення «пластичної анатомії» як лінгвокультурної моделі метонімії на початку XV ст.

З початком Нового часу була здійснена спроба перекладу арабських і грецьких медичних праць латинською мовою. Європейці поступово ставали експертами не лише з вивчення стародавніх творів римлян і греків, а й з аналізу праць ісламських вчених. У 1231 р. імператор Священної Римської імперії Фрідріх II видав дозвіл медичним школам препарувати одне тіло кожні п'ять років, після чого мистецтво анатомії почало заново відкриватися та поглиблюватися [18]. Оскільки «художники належали до гільдії «Мистецтва лікарів та аптекарів», вони могли разом з медиками вивчати анатомію» [5, с. 91]. Своєю чергою, лікарі заохочували художників робити ілюстрації для великого обсягу анатомічних текстів, необхідних для вивчення медицини.

На той час терміна «пластична анатомія» не було, але ми повинні врахувати той факт, що більшість дослідників спирається на те, що пластична анатомія пішла від Леонардо да Вінчі; як художник-анатом Леонардо зробив багато важливих відкриттів, мав намір опублікувати вичерпний трактат про анатомію людини; він був першим, хто розробив техніку малювання в анатомії. Мистецтво анатомічного розтину дозволило художникам краще зрозуміти тіло людини і показати його особливості через твори мистецтва, зокрема саме так було створено мертве екорше (анатомічна модель) в мистецтві. Однак, проаналізувавши певний пласт наукових праць щодо анатомічного відтворення людського тіла, можу стверджувати, що італійський скульптор Донателло (1386—1466) міг бути одним із перших майстрів Ренесансу, який зміг вдатися до розтину, і це за 50—60 років до анатомічних рисунків Леонардо. Однією з перших анатомічних робіт, які відтворюють рух людського

тіла можна вважати скульптуру Донателло «Пророк Авакум» (1425). Зв'язок між моделлю одягу та структурою людського тіла формує відносно точну форму. Художник виразив структуру та динамічний зв'язок людського тіла, він зосередився на змінах у складках одягу у місцях з'єднання, а саме суглобах, які викликають рух структури людського тіла, і вони відображають структуру та динаміку складок на одязі. Іншою складовою частиною реалізму скульптур є їхній неявний рух, де вона не рухається, але ніби здатна рухатися або говорити. Ілюзія реальності створюється там, де Донателло намагався створити скульптуру із людським потенціалом руху, а також людською здатністю мислити, таким чином постаючи як спроба звільнити фігуру від статичності. Також слід звернути увагу на натуралізм живого тіла, яке зображує Донателло. Спустошене обличчя пророка контрастує з його атлетичним тілом, біцепси на руках чітко виражені, коли його оголена права рука ковзає під ремінцем на плащі. Старий пророк не є ані слабким, ані виснаженим, коли його сила підкреслюється сильними руками та товстою мускулистою шиєю, однак факт цієї агресивної сили підкреслює розмір плаща, який все ще загрожує поглинути його. Його ліва рука двома пальцями стискає складки плаща, ніби він усвідомлює його погану посадку та намагається підтримувати форму. Сухожилля на його сильній, напруженій шії виліплені з анатомічною точністю там, де вони з'єднанні з черепом, подібні елементи можна побачити на його руках. Також наступною його анатомічною роботою є дерев'яна скульптура Марії Магдалини в натуральну величину (1453—1455), у якій обличчя та плечовий пояс нагадують екорше, оскільки чітко видніються мімічні та жувальні м'язи обличчя, м'язи шії, ключиці та грудна клітка. Теоретик мистецтва Джорджо Вазарі вважав дерев'яну «Святу Марію Магдалину на покаянні» (Статуя Донателло описує святу Марію Магдалину на цьому етапі, яка жила життям покаяння: її тіло виснажене від посту, і вона вкрила себе своїм довгим волоссям; хоча її фігура пошарпана, її позиція та вираз обличчя демонструють не лише жаль, але й виживання та наполегливість «відображенням досконалого розуміння людської анатомії» [4, с. 398].

Розглянувши та порівнявши ці факти, можна стверджувати, що початком зародження понят-

тя «пластична анатомія» — як лінгвокультурну модель метонімії — варто вважати саме творчість Донателло, скульптора Ранняго Відродження, який один із перших відобразив спроби анатомічності (хоч і частково) у скульптурі. Дослідники могли оминати цей факт, бо Донателло народився ще в добу Середньовіччя, коли в анатомії людини не було здійснено істотних відкриттів. Розтини хоч і були дозволені, але це траплялося досить рідко й лише публічно — у відкритому анатомічному театрі. Можемо впевнено стверджувати, що скульптури пророка Авакума та святої Марії Магдалини (яку можна вважати першим **протоекорше** творів образотворчого мистецтва), авторства Донателло, свідчить, що він є одним із перших митців, хто міг вдатися до наполегливого вивчення та відтворення анатомічної будови людського тіла.

У XV—XVI ст. анатомія була галуззю, що залучала до вивчення всі сфери людської діяльності й називалася однаково як для медиків, так і для художників: або «мистецтво анатомії» (італ. «de'arte dell'anatomie»), «анатомія» (італ. «notomia», «anotomia», «nottumia»), або «загальна анатомія», або «функціональна анатомія» (італ. «anatomia pubblica» та «funzione anatomia») [1]. Через те, що препарування тіла вважалося мистецтвом, кожен анатомічний розтин перетворювався на складну церемонію з певними філософсько-релігійними й медичними обрядами, в якій брали участь лікарі, судові та релігійні авторитети, художники, діячі культури, що мали покласти край оскверненню тіла [19]. На цих церемоніях обов'язково були присутні і студенти-медики, і художники, адже кожен розтин, який проводився раз на кілька років, був подією та передбачав навчання анатомії.

Наступними скульптурами-екорше постануть роботи Мікеланджело — сатир Марсій та святий Варфоломій, які уособлять перетин християнства й античності, де здерта шкіра втілюватиме образ мученицької смерті. Цю жорстоку тортуру протягом століть зображували по-різному. Однією з найвідоміших є робота Мікеланджело — «Страшний суд» у Сікстинській капелі, де художник зобразив Варфоломія, який тримає власну шкіру в лівій руці, а в правій ніж. У відомих анатомічних трактатах XVI ст. медичні ілюстратори взяли цю концепцію та зобразили анатомованого чоловіка зі здертою шкірою у філософсько-

мистецькому, а не релігійному контексті. Цей рух від релігійних до більш художніх та анатомічних зображень Варфоломія продовжився у скульптурі Марко д'Аграта. Перші анатомічні рисунки-екорше були виконані Антоніо дель Полайолло, але натуралістична точність з'явиться згодом — у рисунках Леонардо да Вінчі та Мікеланджело Буонаротті. Ця модерна іконічність перших екорше, постане під **лінгвокультурною моделлю метонімії концепту «пластична анатомія»** як анатомія, що відображена через засоби мистецтва *disegno*¹, як витвір мистецтва, яким надалі користуватимуться художники в дидактичних цілях художніх закладів. **Ранньомодерна фігура «écorché»** інформує не лише про іконографію, а й про тип анатомічних знань — анатомізоване бачення тіла через метафоричність смертності з релігійних і філософських уявлень.

Деякі художники навіть укладали партнерські взаємовідносини з лікарями (наприклад, Леонардо да Вінчі й лікар Маркантініо делла Торре чи художник Ян Стефан ван Калькар і анатом Андреас Везалій), де лікарі дозволяли художникам допомагати на розтинах (на той час це було дуже обмежено) в обмін на анатомічні рисунки та ілюстрації.

Наведені факти свідчать, що поняття пластичної анатомії з'явилося значно раніше від перших анатомічних рисунків Леонардо да Вінчі, коли анатомічні розтини вже стали невіддільною частиною науки про людське тіло. Отже, **лінгвокультурною моделлю метонімії терміна «пластична анатомія»²** (ви-

ток самого поняття) можемо вважати скульптуру Донателло «Марія Магдалина», яка стане попередницею майбутніх екорше.

Поява терміна «пластична анатомія»: лінгвокультурна модель дефініції

У XVI ст. архітектура, живопис і скульптура починають входити у єдину систему «мистецтва *disegno*» [17], що є «ідеєю» та творчим витвором мистецтва. У 1550-му році син скульптора Якопо Сансовіні — Франческо Сансовіні, публікує трактат «Про будову тіла» (*L'edificio del corpo humano*), який мав на меті дати опис органів та їх функціонування народною мовою, відповідно до галенівської традиції. В цьому трактаті автор називає анатомію «прекрасною» (італ. *bellissime Anatomie*). Цю працю на той час цінували як за філософський, так і за медичний зміст. Також «прекрасною анатомією» (**витонченою анатомією**) (італ. *la bella notomia*) Філіппо Бальдінуцчі назвав воскову анатомічну скульптуру «Lo spellato'» (1585), яку створив скульптор Людовіко Карді (Чиголі), член Академії рисунка у Флоренції [5, с. 32; 33]. Мистецтво вже не сповідує принцип «ідеї», а посиляється на теоретичний принцип мистецтва як «краси». Це стало поворотним пунктом в історії пластичної анатомії, що характеризує її дефінітивний аналіз визначення, належний до анатомічних воскових скульптур, які дали можливість піднести «мистецтво анатомії» на художній рівень «прекрасного» та «образотворчого».

В цей час у Франції в межах інституційних теоретичних дебатів, які розгорнулися з другої половини XVII—XVIII ст., «мистецтво *disegno*» починають класифікувати як «**витончені мистецтва**»³ (*Beaux-Arts*), в Італії як «*Belle Arti*», в Португалії як «*Belas-Artes*, в Англії — «*Fine Arts*».

З'являється низка посібників з анатомії для художників під такими загальними назвами, як «*анатомія пристосована до мистецтва живопису та скульптури*» (*anatomie accommodee aux arts de peinture et de sculpture*), що їх застосовували і як курс навчальної дисципліни, і як довідник для на-

образотворчому мистецтві. Таким чином, цей термін дозволяє простежити, як культурний та художній контекст формують уявлення про пластичну анатомію як мистецьку дисципліну.

³ Синонім до слова «витончені» — «образотворчі».

¹ Згадана класифікація перших трьох понять (живопис, скульптура та архітектура) почала відображатися у терміні «*arti del disegno*» і входити у єдину систему «*arti del disegno*» (мистецтва *disegno*) [5, с. 240], що є «ідеєю» та творчим проектом; термін «*arti del disegno*» (мистецтво *disegno*) є поняттям XVI століття, яке з погляду сучасної інтерпретації означає «образотворче мистецтво»; «рисунок «*disegno*» в епоху Відродження був основою живописної та скульптурної діяльності. Згадана класифікація перших двох понять відображається у терміні «*arti del disegno*» (мистецтво *disegno*; образотворче мистецтво).

² «Лінгвокультурна модель метонімії», яке вживається в контексті аналізу розвитку пластичної анатомії: під цим терміном мається на увазі спосіб, у який культура та мова певного історичного періоду впливають на формування та інтерпретацію термінів. Метонімія в цьому випадку означає використання частини (наприклад, «анатомічне екорше скульптури чи рисунка») для позначення цілого (анатомічного мистецтва — пластичної анатомії), що відображає ідею поєднання анатомічної форми та функції в

писання трактатів [20]. У художніх академіях починають використовувати такі терміни, як «зовнішня анатомія» та «художня анатомія». Перший трактат із назвою «зовнішня анатомія» був написаний Е. Леллі (E. Lelli, «Anatomia esterna»), а з назвою «художня анатомія» лікарем Г. Вернером («Anatomie Mahler» G. Werner, 1770). Наприкінці XVIII ст. вживають терміни «прикладна анатомія» (F. Tortebat, 1760) та «живописна анатомія» (C. Squanquerillo, «Anatomia pittorica», 1837; J. Miller, «Pictorial anatomy», 1842) [21].

Концепція «Bildende Künste», розроблена в німецькому контексті, є уявленням форм. Італійський еквівалент «образний», наявний вже у творчості вченого З. Маффеї (XVIII ст.) [22] та систематично вживається з XIX ст. поряд із аналогічним визначенням «пластичний» з посиланням не просто на ідею краси, як це було у використанні французькомовних, англійськомовних, португальськомовних та італійськомовних регіонах, а на «ідею створення форми»⁴.

Саме поява воскових фігур якнайкраще відобразила поняття створення пластичної форми людського тіла. Про це напише літературний діяч, мистецтвознавець, художник та мислитель Йоганн Вольфганг фон Гете після своєї поїздки до Італії у 1786—1788 рр., де він ознайомиться з анатомічними восковими скульптурами колекції родини Медічі, зібраною Феліче Фонтаною. Й.Ф. Гете бере за основу античні терміни «plastike» (формотворчий) та «anatomie» (ανά — верх і τομή — розтинати), таким чином отримуючи новий понятійний апарат на ґрунті доби Просвітництва, а ще точніше — романтизму

⁴ Поки «мода» Франції не проникла у двір великого Фрідріха, говорили лише про «образотворче мистецтво»: у 1777 р. теоретик мистецтв Зюльдер опублікував свою успішну працю «Allgemeine Theorie der schönen Künste». Слово «Bild» стало символом мистецтва малювання; це будь-який об'єкт, який був безформною масою і вже набув точної форми від мистецтва. В Італії з 1821 р. було відзначено можливість нової німецької термінології, яку намагалися перекласти як «формуєче мистецтво або мистецтво, яке формує». У прозі Сельватіко (1852 р.) (Arte di Julius von Schlosser — Giuseppe Fragola — Giovanni Gentile — Lionello Venturi — Antonio Maraini — Ugo Antonielli — Emanuele Loewy — Carlo Albizzati — Enciclopedia Italiana (1929) вже трапляється назва «образотворчі мистецтва», яка пізніше стала загальноприйнятою. «Пластичне мистецтво», яке є французьким перекладом німецької концепції, останнім часом почало відроджуватися у той час.

(вперше про це йтиметься в літературній творчості його роману «Вільгельм Мейстер» (1796) [23].

Італійський учений Дж. Армоїдо першим звертає увагу на ці висловлювання і зазначає, що термін «пластична анатомія» було «визначено великим поетом і мислителем Йоганом Вольфгангом фон Гете як мистецтво пластично (формотворчо) створювати за допомогою кольорового воску (церапластику) справжні анатомічні моделі людського тіла, вишукано досконалі в кожній мінімальній деталі (кістки, хрящі, м'язи, судини, нерви, тканини тощо). Пластична анатомія — це мистецтво наявних анатомічних препаратів, пристосованих для навчання, які виготовляли з використанням кольорового воску, що виявився ідеальним матеріалом для цієї мети» [15, с. 71].

Якщо до XIX ст. анатомію викладали як суто описову та порівняльну анатомію на прикладі препарованих трупів, а трактати з анатомії для художників були спрямовані на медичний вектор з ілюстраціями алегоричних образів, то воскові муляжі дали дуже чітке тривимірне зображення, зазначили реальні форми та дали змогу вивчити тіло в усіх видимих змінах, а отже — викристалізували дисципліну «пластична анатомія», яка етимологічно бере свій початок саме від анатомічних муляжів із воску — пластичних, тобто об'ємних, тривимірних «художніх (прекрасних, витончених) анатомій» (табл.).

Термін «пластична анатомія» в образотворчому мистецтві: практичне значення

Пластична анатомія для художників, як і анатомічний рисунок (малюнок), сформувалося в епоху Відродження, а його витoki прослідковуються ще за часів храмових цивілізацій та в античній культурі, коли людське тіло стало розумітися як мікрокосм, який був основою макрокосму та мірилом усього мистецтва. У людській фігурі виражалося розуміння Всесвіту, а основою до її відтворення слугувало спостереження за тілом людини; у відображенні тваринного світу характерним був мімесис природи. Саме таке ставлення до зображення людини виховувало культурно-естетичне та моральне ставлення до оточення, воз'єднуючи інтелектуальне та емоційне, що дозволяє вивчити дійсність у художній формі і дає великий імпульс для розвитку творчих здібностей митця.

В основному ми знаємо, що пластична анатомія завжди виступала в ролі допоміжної дисципліни, яка

Таблиця. Еволюція сучасного терміна «пластична анатомія» (XV — початок XXI ст.)

«мистецтво анатомії» (італ. <i>de' arte dell'anatomie</i>)	протягом XV—XVI ст.
«загальна анатомія» або «функціональна анатомія» (італ. <i>anatomia pubblica / funzione anatomia</i>)	протягом XV—XVI ст.
«анатомія» (італ. <i>notomia / anatomia / anatomica / nottunia</i>)	протягом XV—XVI ст.
«прекрасна (витончена) анатомія» (італ. <i>la bella notomia</i>)	XVII ст.
«анатомія у поєднанні з живописом та скульптурою» (франц. <i>Anatomie accommodée aux arts de peinture et de sculpture</i>)	XVII ст.
«зовнішня анатомія» (італ. <i>anatomia esterna</i>)	друга половина XVIII ст.
«художня (живописна) анатомія» (італ. <i>anatomia pittorica</i> / нім. <i>Anatomie Mahler</i> / англ. <i>Pictorial anatomy</i> / франц. <i>Anatomie artistico</i>)	друга половина XVIII ст.
«прикладна анатомія» (франц. <i>Abrège d'anatomie</i>)	друга половина XVIII ст.
«анатомія форм», «морфологія» (франц. <i>anatomie des forms / morphologie</i>)	друга половина XIX ст.
«образотворча анатомія» (вишукана, зображальна, витончена) (франц. <i>Anatomie des beaux-arts</i>)	друга половина XIX ст.
«пластична анатомія» (нім. <i>Plastische Anatomie</i>)	XIX — початок XXI ст.
«художня анатомія» (нім. <i>Künstler Anatomie</i> , англ. <i>Artistic anatomy</i>) «образотворча анатомія» (вишукана, зображальна, витончена) (франц. <i>Anatomie des beaux-arts</i>) «анатомія для художників» (чес. <i>anatomie pro výtvarníky</i>)	XIX — початок XXI ст.

Таблиця складена автором на основі аналітичних матеріалів, підготовлених у межах дисертаційного дослідження

вивчається у мистецьких закладах. Навчальний процес з пластичної анатомії — це тривалий процес, під час якого студенти практикують рисунок з натурних кісткових та м'язових препаратів, анатомічних муляжів, гіпсових зіпків, екорше тощо. Крім цього, вивчається зв'язок фігури на основі скелета та узагальнення м'язових масивів морфології живого тіла.

В посібниках з пластичної анатомії для митців, в основному надаються практичні основи опорно-рухового апарату, його фізіологічної складової та впливу на рух тіла (статика і динаміка), який ху-

дожник повинен створити при зображенні мистецького твору. До прикладу: румунський лікар Г. Гіцеску наводить визначення, що пластична анатомія — це наука, яка вивчає зовнішні форми та будову тіла людини, зміни рельєфів його шкірних покривів, анатомію органів тією мірою, якою вони визначають зовнішній вигляд і становище тіла та його окремих частин; кандидат медичних наук, сучасний український лікар С. Наталуха, яка викладає в Харківській державній академії дизайну та мистецтв зауважує, що дисципліна «пластична анатомія» викладається у ме-

жах циклу математичної та природничо-наукової підготовки та призначена для вивчення особливостей будови людини для подальшого застосування набутих знань при опануванні майже усіх дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, де наявні зображення людини [24].

В паризькій Національній вищій школі витончених мистецтв професор анатомії Матіас Дюваль у своїй праці «Історія пластичної анатомії: майстри, книги та екорше» [25] зауважує: пластична анатомія має досліджувати не лише форму та співвідношення частин, які вони описують, а й давати точні уявлення про функції цих частин; вона має стосуватися як анатомії, так і фізіології. Юліус Кольманн, викладач пластичної анатомії Мюнхенської академії мистецтв, у своєму посібнику «Пластична анатомія людського тіла для художників та любителів мистецтва» [26], стверджував: пластична анатомія описує форми людського тіла настільки, наскільки вони представляють інтерес для естетичних потреб: теорія опорно-рухового апарату організму — це не просто осягнення індивіда в його зовнішньому вигляді, а й розуміння живої форми в її змінах; значення кістково-м'язової системи — це не кінець галузі пластичної анатомії, адже є певні органи, які важливі для розуміння їх впливу на зовнішній вигляд тіла [26].

Відповідно до німецького художника Готфріда Баммеса, пластична анатомія є художньо-науковим інструментом на службі спеціально спрямованого, організованого і структурованого художнього дослідження природи, в якому фактична інформація і практична обробка фактів у сенсі розуміння, розпізнання форми, сублімації доказової цінності форми і концепції форми, пристосовується до спеціальних мистецьких потреб з метою розвитку художньо-наукових знань, умінь та навичок [27].

В основному, велика практика концентрується на анатомічному рисунку, який допомагає початківцю засвоїти основні ази з пластичної анатомії. Художній анатомічний рисунок забезпечує рухливість живої фігури, взаємозв'язок маси з рухом. Естетика анатомічного рисунка проявляється в кожній стадії його послідовності і несе онтологічну значимість та наукове пізнання, що проявляються в оволодінні законами фізики, анатомії, механіки та правилами оптики, а також у можливості впливати на від-

чуття, що полягає в розкритті індивідуальності світосприйняття його автора, у досвіді пізнання реального світу. У кінцевому висліді особливість анатомічного рисунка відображається у відтворенні його засобами пізнавальної, виховної та естетичної функції. На загал, цей термін, в основному, завжди характеризувався лише практичним визначенням до застосування його в художніх цілях.

Сучасне поняття терміна «пластична анатомія» та обґрунтування проблематики його використання

З ХХ ст. у Західній Європі термін «художня анатомія» або «пластична анатомія» у літературній та розмовній мові вживається в різних значеннях. В образотворчому мистецтві пластична анатомія (вона ж «художня анатомія») є дисципліною для художників, адже вони вивчають пропорції і взаємозв'язок між різними частинами людського тіла, вивчаючи його як зовнішню структуру, так і внутрішню, з метою їх максимально реалістично представити. Але в контексті медичних, анатомічних та анатомопатологічних спрямувань термін «пластична анатомія» (художня анатомія) має інше значення. Вона стосується анатомічних препаратів, які були зроблені шляхом об'єднання медичних, образотворчих і естетичних цілей (тобто те, що зроблено з церопластики та гіпсу) [28].

Пластична анатомія для митців досліджує зовнішні форми людського тіла, враховуючи знання, здобуті з дескриптивної та топографічної анатомії, постійно співвідносячи їх із живою людиною, як у статичному стані, так і в русі, уособлюючи знання, здобуті з фізичної антропології (яка вивчає морфологічні характеристики різних расових людських груп і різних тілесних конституцій) та кінезіології (яка вивчає механізми руху тіла) і поєднується не лише з історією мистецтв, а також із історією костюма та сучасною естетикою.

Натомість, перегляд довідкової літератури й наукових праць в українськомовних та російськомовних радянських виданнях медичної літератури свідчить про те, що пластичну анатомію окреслено на загал як розділ анатомії, який вивчає форму тіла людини та окремих його органів. Однак у медичних навчальних закладах цей курс, як окрема дисципліна, не вивчається, адже її місце належить виключно навчальним закладам художньої освіти.

У ХХІ ст. пластична анатомія як міждисциплінарна наука, що інтегрує мистецтво, медицину та освітні технології, набула нового рівня розвитку завдяки впровадженню цифрових інструментів та мультимедійних технологій. Ці інновації значно розширили можливості її викладання, візуалізації та практичного застосування, сприяючи підвищенню ефективності сприйняття і розуміння пластичної анатомії у сучасному науково-освітньому просторі.

Проблематику термінології на теренах України (колишньої радянської республіки) актуалізує також переклад іноземних джерел та їх трактування українською мовою, що стає результатом повільного семантичного дрейфу. Почасти можна натрапити на визначення поняття «пластична анатомія» як «скульптурної» та «рельєфної» анатомії, що не зовсім виразно відображає конфігурацію цього значення. Термінологічна невпорядкованість також зумовлена історичними чинниками ХХ ст., а саме перебуванням українських художніх закладів вищої освіти під егідою комуністичної партії та радянського уряду. Інформація щодо вивчення пластичної анатомії була обмежена розробленими програмами Академії мистецтв СРСР. У зв'язку з цим, термін «пластична анатомія» був відірваний від свого початкового історико-мистецького та культурного значення.

На теперішній час, коли Україна відновила зв'язки з Західною Європою і має доступ до європейських бібліотек та електронних ресурсів, це, безумовно, актуалізувало потребу в цілісному переосмисленні визначеної нами проблематики, аби бути дотичними до теоретико-пізнавальних реалій цього терміна.

Висновки. Проведене дослідження на джерелах західноєвропейських та українських праць зумовило нас підійти до висновку, що термін «пластична анатомія» досить довгий час в країнах СНД через малодосліджену проблематику та не такий великий доступ до європейських джерел трактувався досить усталено як наука практичного значення в образотворчому мистецтві. Однак наразі цю гіпотезу ми спростовуємо та надаємо більш широкий простір до розуміння, що таке пластична анатомія та її значення як в соціокультурному значенні, так і в образотворчому. Пластичну анатомію як науку та дисципліну слід розділити на два аспекти — теоретичний та практичний.

Теоретичне значення:

Лінгвокультурна модель метонімії — відображає значення пластичної анатомії через мистецькі твори, зокрема анатомічні скульптури-екорше та рисунки, створені майстрами Проторенесансу (початок XV ст.);

Лінгвокультурна модель дефініції — відображає значення пластичної анатомії як художньої анатомії, пов'язаної зі створенням воскових фігур із церапластики (XVII—XIX ст.);

Сучасний понятійний апарат терміна «пластична анатомія» — відображає значення пластичної анатомії як науки, що знаходиться на стику соціокультурних знань, та знаходить своє застосування у навчальній практиці художньої освіти з використанням як традиційних методів, так і сучасних мультимедійних технологій.

Практичне значення:

Прикладна практика пластичної анатомії — визначає її значення як науки, що становить основу для вивчення та відтворення зовнішніх форм живого тіла в образотворчому мистецтві.

Отже, ми доходимо висновку, що пластична анатомія — це наука практичного значення в мистецькій освіті, яка за своєю сутністю є міждисциплінарною і знаходиться на стику різних соціокультурних знань. Таким чином, комплексний характер цього дослідження передбачає використання джерел різних галузей наукового знання. Розмаїття дослідницьких підходів у вивченні окресленої проблематики вимагало опрацювання, окрім мистецтвознавчих джерел, великі масиви філософських, культурологічних, медико-анатомічних та навчально-методичних розвідок. Оскільки часові рамки дослідження охоплюють широкий історичний період, його теоретико-методологічну основу складають зарубіжні дослідження та праці українських науковців, які пов'язані з розвитком історії образотворчого мистецтва, філософії, медицини, анатомії, починаючи від Ренесансу і до сьогодення, та становлять значний за обсягом корпус праць.

1. Ferrante A. (1999). *De humani corporis fabrica: la rivolta dell'anatomia*. Il sogno della farfalla.
2. Cuyet E, Duval M. (1988). *Histoire de l'anatomie plastique*. Paris: L.H. May.
3. Hopwood N. (2007). Artist versus Anatomist, Models against Dissection: Paul Zeiller of Munich and the Revo-

- lution of 1848. *Journal List*. V. 51 (3). Pp. 279—308. National Library of Medicine National Center for Biotechnology Information.
4. Vasari G. (1991). *The Lives of the Artists*. (Eds. Bondanella J., Bondanella P.). Oxford University Press.
 5. Jonker M. (2017). *The Academization of Art: A Practice Approach to the Early Histories of the Accademia Del Disegno and the Accademia Di San Luca*. Universiteit van Amsterdam.
 6. Роготченко О. (2012). Пластична анатомія у контексті розвитку сучасної вітчизняної образотворчості. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. Вип. 8. С. 279—306.
 7. Гула Є.П. Пластика в мистецтві. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 4. С. 135—140.
 8. Трубнікова Л., Свінар'єв В. (2017). Пластична анатомія як складова рисунка. *Українська академія мистецтв: збірник дослідницьких та науково-методичних праць*. Київ, 2017. Вип. 26. 56 с.
 9. Пісьо С.Я. Пластична анатомія в мистецтві. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2024. С. 141—147.
 10. Андрейканіч А. (2010). *Курс пластичної анатомії людини: навч. посіб.* Чернівці: Букрек, 128 с.
 11. (2024). *Документ «Еволюція сучасного терміна «пластична анатомія» (XV — початок XXI ст.)»*.
 12. Tsaraklis A. (2018). *Evolution of Anatomy in European Medical Schools of the Middle Ages and Renaissance*.
 13. Хараламбакіс К. (2019). *Лінгвологічне та словниково-графічне. Ο ανυπαρκτος άνδρας με τη... βίδα & η βλοσυρή Άννα Τομία*. URL: <https://www.hartismag.gr/hartis-10/klimakes/o-anyparktos-andras-me-th-bida-h-anna-tomia#>.
 14. *On the walls of the Saqqara pyramids* (Pyr. Texts, 135; 148—9; 1303—1315).
 15. Armocida G. *Storia della medicina*. Editoriale Jaca Book, 1993. P. 400. URL: https://books.google.com/books/about/Storia_della_medicina.html?id=goNucnnn15QC
 16. Álvarez-Díaz J.A. (2015). *Historia del arte y anatomía patológica: la autopsia en el arte moderno*. Ludus vitalis. Vol. XXIII. № 44. P. 279—295.
 17. Maggi's P. (2014). *Dialoghi di filosofia della medicina*.
 18. *On the walls of the Saqqara pyramids* (Pyr. Texts, 135; 148—9; 1303—1315).
 19. Sanjib Kumar. (2015). *Human cadaveric dissection: a historical account from ancient Greece to the modern era*. *Anat Cell Biol*. Sep. № 48 (3). Pp. 153—169.
 20. François Torteбат. (2018). *Abregé d'Anatomie, Accommodé aux Arts de Peinture Et de Sculpture*. Forgotten Books.
 21. Mendelssohn U. (1988). *Die ersten Lehrbücher der Anatomie für Künstler in deutscher Sprache und Bibliographie zur Künstleranatomie*. Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Medizin der Johannes Gutenberg-Universität Mainz dem Fachbereich Medizin vorgelegt. Mainz.
 22. *Renaissance Theory*. (2008). Edited By James Elkins, Robert Williams. Routledge. 564 p.
 23. Goethe J.W. (1887). *Plastische Anatomie (1832)*. In: *Goethes Werke*. Weimar: Böhlau. 143 vol.
 24. Наталуха І.М., Апальков В.В., Рибін С.В. (2008). *Пластична анатомія: навч. посібник*. Харків: ХДАДМ; Майдан. 144 с.
 25. M. Duval et E. Cuyer. (1889). *Histoire de l'anatomie plastique. Les maîtres, les livres et les écorches*.
 26. Kollmann Julius. (1886). *Plastische Anatomie des menschlichen Körpers für Künstler und Freunde der Kunst*.
 27. Gottfried Bammes. (1990). *Studien zur Gestalt des Menschen*. Verlag Otto Maier GmbH. Ravensburg.
 28. Wilkinson Caroline (2010). *Facial reconstruction-anatomical art or artistic anatomy?*
 29. Kenneth Clark. (1956). *The Nude: A Study in Ideal Form*. Princeton: Princeton University Press.
 30. Мельничук А.І. (2023). Історико-мистецький аспект походження терміна «пластична анатомія». *Український мистецтвознавчий дискурс*. Вип. 2. С. 73—83.
 31. Wilkinson C. (2010). *Facial reconstruction--anatomical art or artistic anatomy?* *Journal of Anatomy*. № 216 (2). Pp. 235—50. DOI:10.1111/j.1469-7580.2009.01182.x.
 32. Pierguidi S. (2014—15). *Francesco Salviati e il concorso per il sigillo per l'Accademia del Disegno*. Firenze: Leo S. Olschki Editor.
 33. Sansovino F. (1550). *L'Edificio del corpo humano*. Comin da Trino di Monferrato.

REFERENCE

- Ferrante, A. (1999). *De humani corporis fabrica: la rivolta dell'anatomia*. The dream of the butterfly [in Italian].
- Cuyer, E., & Duval, M. (1988). *History of Plastic Anatomy*. Paris: L.H. May [in French].
- Hopwood, N. (2007). Artist versus Anatomist, Models against Dissection: Paul Zeiller of Munich and the Revolution of 1848. *Journal List*, 51 (3), 279—308.
- Vasari, G., Bondanella, J., & Bondanella, P. (Eds.). (1991). *The Lives of the Artists*. Oxford University Press.
- Jonker, M. (2017). *The Academization of Art: A Practice Approach to the Early Histories of the Accademia Del Disegno and the Accademia Di San Luca*. Universiteit van Amsterdam.
- Rogotchenko, O. (2012). Plastic Anatomy in the Context of the Development of Contemporary Domestic Fine Art. *MIST: Art, History, Modernity, Theory*, 8, 279—306 [in Ukrainian].
- Hula, Y.P. (2017). Plasticity in Art. *Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*, 4, 135—140 [in Ukrainian].
- Trubnikova, L., & Svinaryov, V. (2017). Plastic Anatomy as a Component of Drawing. *Ukrainian Academy of Arts: Collection of Research and Methodical Works* (Issue 26) [in Ukrainian].
- Pisyo, S.Y. (2024). Plastic Anatomy in Art. *Ukrainian Art History Discourse*, 1, 141—147 [in Ukrainian].

- Andreikanich, A. (2010). *Course of Human Plastic Anatomy: Textbook*. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
- (2024). Document «Evolution of the Modern Term «Plastic Anatomy» (XV — early XXI centuries)» [in Ukrainian].
- Tsaraklis, A. (2018). *Evolution of Anatomy in European Medical Schools of the Middle Ages and Renaissance*.
- Charalambakis, K. (2019). Linguistic and Lexical-Graphic. *The Nonexistent Man with the Screw & the Stern Anna Tomia*. Retrieved from: <https://www.hartismag.gr/hartismag/10/klimakes/o-anyparktos-andras-me-th-bida-h-anna-tomia#> [in Greek].
- On the walls of the Saqqara pyramids (Pyr. Texts, 135; 148—9; 1303—1315).
- Armocida, G. (1993). *History of Medicine* (P. 400). Jaca Book Publishing. Retrieved from: https://books.google.com/books/about/Storia_della_medicina.html?id=goNucnnnI5QC [in Italian].
- Alvarez-Diaz, J.A. (2015). History of Art and Pathological Anatomy: Autopsy in Modern Art. *Ludus Vitalis*, 23 (44), 279—295 [in Spanish].
- Maggi's, P. (2014). *Dialogues in Philosophy of Medicine* [in Italian].
- On the walls of the Saqqara pyramids (Pyr. Texts, 135; 148—9; 1303—1315).
- Sanjib, Kumar. (2015). Human Cadaveric Dissection: A Historical Account from Ancient Greece to the Modern Era. *Anat Cell Biol*, 48 (3), 153—169.
- François, Tortebat. (2018). *Abbreviated Anatomy, Adapted to the Arts of Painting and Sculpture*. Forgotten Books [in French].
- Mendelssohn, U. (1988). *The First Textbooks of Anatomy for Artists in German and Bibliography of Artist's Anatomy*. Inaugural Dissertation for the Medical Doctorate at Johannes Gutenberg University Mainz, Faculty of Medicine. Mainz [in German].
- Elkins, James, & Williams, Robert. (Eds.). (2008). *Renaissance Theory*. Routledge.
- Goethe, J.W. (1887). Plastic Anatomy (1832). In: *Goethe's Works*. Weimar: Bohlaus [in German].
- Natalukha, I.M., Apalkov, V.V., & Rybin, S.V. (2008). *Plastic Anatomy: Textbook*. Kharkiv: KhDADM; Maidan [in Ukrainian].
- Duval, M., & Cuyet, E. (1889). *History of Plastic Anatomy. The Masters, the Books, and the Flayed Figures* [in French].
- Kollmann, J. (1886). *Plastic Anatomy of the Human Body for Artists and Art Enthusiasts* [in German].
- Bammes, G. (1990). *Studies on the Form of the Human Body*. Verlag Otto Maier GmbH. Ravensburg [in German].
- Wilkinson, C. (2010). Facial Reconstruction — Anatomical Art or Artistic Anatomy?
- Clark, K. (1956). *The Nude: A Study in Ideal Form*. Princeton: Princeton University Press.
- Melnychuk, A.I. (2023). Historical and Artistic Aspect of the Origin of the Term «Plastic Anatomy». *Ukrainian Art History Discourse*, 2, 73—83 [in Ukrainian].
- Wilkinson, C. (2010). Facial Reconstruction — Anatomical Art or Artistic Anatomy? *Journal of Anatomy*, 216 (2), 235—250. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7580.2009.01182.x>
- Pierguidi, S. (2014—2015). *Francesco Salviati and the competition for the seal of the Accademia del Disegno*. Florence: Leo S. Olschki Publisher [in Italian].
- Sansovino, F. (1550). *The Structure of the Human Body*. Comin da Trino di Monferrato [in Italian].